

ДЕЛО ИВЕ АНДРИЋА

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SCIENTIFIC MEETINGS

Book CLXX

DEPARTMENT OF LANGUAGE AND LITERATURE

Book 30

THE WORK OF IVO ANDRIĆ

Accepted at the III meeting of the Department of language
and literature, on 27th of March 2018, on the basis of reviews from
prof. dr *Snežana Samardžija*, prof. dr *Jovan Delić* and prof. dr *Radivoje Mikić*

E d i t o r

Academician

MIRO VUKSANOVIĆ

BELGRADE 2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXX

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Књига 30

ДЕЛО ИВЕ АНДРИЋА

Примљено на III скупу Одељења језика и књижевности
27. марта 2018. године на основу рецензија проф. др *Снежане Самарџије*,
проф. др *Јована Делића* и проф. др *Радивоја Микића*

У р е д н и к

академик

МИРО ВУКСАНОВИЋ

.

БЕОГРАД 2018

САДРЖАЈ

Обележавање Андрићевог јубилеја.....	11
Маја Гојковић, председница Народне скупштине Републике Србије <i>Поздравна реч</i>	15
Академик Владимир С. Костић, председник САНУ <i>Беседе Иве Андрића</i>	17
Владан Вукосављевић, министар културе и информисања у Влади Републике Србије <i>Поздравна реч</i>	21
Академик Миро Вуксановић, <i>Андрићеви сусрећи са речима</i>	25
Живојин С. Станојчић, <i>Андрићев језички исказ – у светлу савремених му теоријских ставова о српском књижевном језику</i>	33
Živojin S. Stanojčić, <i>Andrić's language expression – in the light of the contemporary theoretical stances on the serbian literary language</i>	48
Злата Бојовић, <i>Андрићево поимање Старог Дубровника</i> <i>Дубровачка хроника</i>	49
Zlata Bojović, <i>Ivo Andrić's idea of old Ragusa</i> <i>Ragusan Chronicle</i>	55
Славко Гордић, <i>Тема зла у Андрићевом делу</i>	57
Slavko Gordić, <i>Theme of evil in the work of Ivo Andrić</i>	66
Михајло Пантић, <i>Поезија Иве Андрића</i>	67
Mihajlo Pantić, <i>Die Lyrik von Ivo Andrić</i>	79

Стојанка Милановић, <i>Елементи њоеитике модернизма у лирској ѡпрози</i> <i>Иве Андрића</i>	81
Stojanka Milanović, <i>The elements of modernist poetry in poetic prose</i> <i>of Ivo Andrić</i>	95
Милан С. Потребих, <i>Трајом Андрићеве сћваралачке еволуције у раној</i> <i>лирици и збиркама ѡсама у ѡпрози Ex Ponto и Немири</i>	97
Milan S. Potrebić, <i>Tracking Ivo Andrić's poetical evolution in early poems</i> <i>and collections of prose poetry Ex Ponto and Nemiri</i>	114
Биљана Ђорђевић Мироња, <i>Дневник Иве Андрића</i>	115
Biljana Đorđević Mironja, <i>Ivo Andrić's diary</i>	128
Слађана Јаћимовић, <i>Пишчева модерност и критичарски хоризонт</i> <i>очекивања – збирка Лица Иве Андрића</i>	129
Slađana Jaćimović, <i>Writer's modernity and critical horizon of Expectations –</i> <i>collection The Faces by Ivo Andrić</i>	140
Лидија Томић, <i>Знакови поред пута – ѡућ кроз знакове Андрићевой</i> <i>сћваралачке</i>	141
Lidija Tomić, <i>Andrić's Signs by the roadside – road through the signs</i>	153
Љиљана Ж. Пешикан-Љуштановић, <i>Знакови на ойасном ѡућу – крайки</i> <i>јоворни изрази усменој ѡрекла у Знаковима поред пута</i> <i>Иве Андрића: засћућљеност и функција</i>	155
Ljiljana Ž. Pešikan-Ljuštanović, <i>Signs by the dangerous road:</i> <i>spoken phrases of verbal origin in Ivo Andrić's Signs by</i> <i>the roadside: representation and function</i>	173
Бошко Ј. Сувајџић, Александра П. Бјелић, <i>Фолклорни елементи</i> <i>у ѡпроцесу обликовања Проклете авлије Иве Андрића</i>	175
Boško J. Suvajdžić, Aleksandra P. Bjelić, <i>Folk elements in the process</i> <i>of creating the Damned yard by Ivo Andrić</i>	190
Данијела М. Поповић Николић, <i>„Олујаци“ Иве Андрића –</i> <i>о ѡтрадиционалном доживљају оностраной и неким елементима</i> <i>фолклорной модела удаје на далеко</i>	191
Danijela M. Popović Nikolić, <i>“Olujaci” by Ivo Andrić</i> <i>and the tradition notions about other world and folklore</i> <i>model of getting married far away</i>	205
Јеленка Ј. Пандуревић, <i>Ткачка ѡтерминологија и ѡена симболика у</i> <i>ѡумачењу Андрићевой дјела</i>	207
Jelenka J. Pandurević, <i>Weaving terminology and its symbolism</i> <i>in interpretation of Andrić's work</i>	223

Данијела Петковић, <i>Фолклорна подлога ликова Андрићевих приповедака</i>	225
Danijela Petković, <i>The folklore base of the characters in Andrić's stories</i>	239
Нина Марковић, <i>Ђавоља работа у људском свету (демонско-хтонски слој фолклорне традиције у прози Иве Андрића)</i>	241
Nina Marković, <i>Devil's work in human world (demonic and chthonic layer of folklore tradition in prose by Ivo Andrić)</i>	257
Лидија Д. Делић, <i>Има ли основа да се за Андрићево приповедање веже термин формулативности?</i>	259
Lidija D. Delić, <i>Is there any basis to associate the term formulaity with Ivo Andrić's narration?</i>	269
Снежана Д. Самарџија, <i>У причању је спас (Андрићев однос према усменом стваралаштву)</i>	271
Snežana D. Samardžija, <i>In talking lies salvation (Andrić's relation towards oral art)</i>	286
Радивоје Б. Микић, <i>Морфолошке карактеристике Куће на осами</i>	287
Radivoje B. Mikić <i>Morphological characteristics of The House on its own</i>	301
Марко Недић, <i>Андрићева Кућа на осами као модел приповедачког венца у новој српској књижевности</i>	303
Marko Nedić, <i>Andrić's The house on its own as a model of narrative wedge in modern serbian literature</i>	314
Милица Кецојевић, <i>Кућа на осами као приповедни циклус</i>	315
Milica Kecojević, <i>Ivo Andrić: The house on its own as a narrative cycle</i>	330
Зорица Несторовић, <i>Грађа у збирци приповедака Иве Андрића из 1931. године</i>	331
Zorica Nestorović, <i>Structure in the collection of Ivo Andrić's short stories from 1931</i>	343
Драгана Грбић, <i>Приповеке Иве Андрића у Српском књижевном гласнику</i>	345
Dragana Grbić, <i>Ivo Andrić's short stories in Srpski književni glasnik</i>	365
Милан Алексић, <i>Андрићева прва збирка приповедака – одабир и композиција</i>	367
Milan Aleksić, <i>Andrić's first collection of narratives – selection and composition</i>	381

Марија Благојевић, <i>Рукописна праћа иривоводака Иве Андрића – реконструкција Нових приповедака</i>	383
Marija Blagojević, <i>Materials of Ivo Andrić's stories – the reconstruction of Nove pripovetke</i>	397
Горана Раичевић, <i>Андрићеве ириче о окуиацији: кључ за унуираињу биографију иисца</i>	399
Gorana Raičević, <i>Belgrade war stories by Ivo Andrić: a path to inner writer's biography</i>	412
Наталија П. Јовановић, <i>Жена као јунакиња самоослобођења (ириовейка „Злосављање“ Иве Андрића)</i>	413
Natalija P. Jovanović, <i>A woman as a heroine of self-liberation (Ivo Andrić's "Zlostavljanje" story)</i>	426
Жанета Ђукић Перишић, <i>Самоубиство у Андрићевом делу</i>	427
Žaneta Đukić Perišić, <i>The suicide in Ivo Andrić's work</i>	440
Јован Делић, <i>Андрићеви ирсџенови (за иоеику комозиције Андрићевих романа)</i>	441
Jovan Delić, <i>Andrić's rings (the poetics of the composition of Andrić's novels)</i>	452
Стојан Ђорђић, <i>Айсџраховање и есџеџизовање нарације у Проклетој авлији</i>	453
Stojan Đorđić, <i>Sur la valeur esthétique de La Cour maudite d' Ivo Andrić</i>	466
Данијела Д. Костадиновић, <i>Исџорија и иоејединац у роману Госпођица Иве Андрића</i>	469
Данијела Д. Костадинович, <i>История и единица в романе Госпођица Иво Андрича</i>	483
Станиша Тутњевић, <i>Андрићевска слика Босне – свијесџ о друџом на размеђу иоеиике и идеолоџије</i>	485
Staniša Tutnjević, <i>Andrić's Bosnia – the understanding of other in between of poetics and ideology</i>	501
Предраг Петровић, <i>Свеџ као иозорница у романима Иве Андрића</i>	503
Predrag Petrović, <i>The world as a stage in the novels of Ivo Andrić</i>	516
Горан Радоњић, <i>Моџив доласка у Андрићевој ирози и ириовиједање као инџерџреџиација ирича</i>	517
Goran Radonjić, <i>Motif of arrival in Andrić's fiction: narration as interpretation of stories</i>	529

Слободан Владушић, <i>Ексцентрични јунак, фигура личности и мотив наслеђивања у причи „Чаша“ и Проклетој авлији</i>	531
Slobodan Vladušić, <i>The eccentric protagonist, personality figure and the motif on inheritance in the story „Čaša“ and The Damned Yard</i> ...	543
Оља Василева, <i>Мотив тврде земље у причама „Пут Алије Берзелеза“ и „Мустафа Маџар“ Иве Андрића</i>	545
Olja Vasileva, <i>The motif of hard ground in the short stories “Put Alije Derzeleza” and “Mustafa Madžar” by Ivo Andrić</i>	558
Александра М. Угреновић, <i>Трагично у књижевности: есеји Иве Андрића о прози Симе Матавуља</i>	559
Aleksandra M. Ugrenović, <i>Tragic in literature: Ivo Andrić's essays on the narrative prose of Simo Matavulj</i>	566
Недељка В. Бјелановић, <i>Иво Андрић и Исак Самоковлија – прожимање наративних сензибилитета</i>	567
Nedeljka V. Bjelanović, <i>Ivo Andrić and Isak Samokovlija – interference of narrative sensibility</i>	580

ОБЕЛЕЖАВАЊЕ АНДРИЋЕВОГ ЈУБИЛЕЈА

Одељење језика и књижевности САНУ на свом октобарском скупу 2016. године предложило је да се у План научних скупова у 2017. уврсти и научни скуп поводом 125 година од рођења великог писца и нобеловца Иве Андрића.

Извршни одбор САНУ је 23. фебруара 2017. године донео одлуку о именовању Почасног одбора за прославу 125 година од Андрићевог рођења и Организационог одбора за Научни скуп *Дело Иве Андрића*.

Извршни одбор САНУ за председника Почасног одбора за прославу именовао је председника САНУ академика Владимира С. Костића, а за чланове: академика Љубомира Максимовића, академика Владету Јеротића, академика Драгослава Михаиловића, академика Наду Милошевић Ђорђевић, академика Љубомира Симовића, академика Душана Ковачевића, академика Предрага Пипера, академика Мира Вуксановића, као и проф. др Иву Тартаљу и проф. др Живојина Станојчића, учеснике научног скупа посвећеног животу и делу Иве Андрића у САНУ 1976. године.

Извршни одбор САНУ за председника Организационог одбора Научног скупа *Дело Иве Андрића* именовао је академика Мира Вуксановића, а за чланове дописног члана САНУ Злату Бојовић, проф. др Снежану Самарџију, проф. др Јована Делића и проф. др Радивоја Микића.

Почасни и Организациони одбор на заједничкој седници 13. марта 2017. године усвојили су програм обележавања Андрићевог јубилеја, с намером да се и на такав начин истакне трајно присуство Иве Андрића у српској књижевности и култури.

Свечана академија поводом 125 година од рођења Иве Андрића, у сарадњи са његовом Задужбином, одржана је 13. октобра 2017. године. Свечану академију беседом је отворио председник САНУ академик Владимир С. Костић. О Андрићу су говорили академици Матија Бећковић, Милосав Тешић, Душан Ковачевић и Миро Вуксановић и дописни члан САНУ Горан Петровић. Милан Михаиловић и Петар Михаиловић, драмски уметници, говорили су текстове по избору академика Мира Вуксановића.

вића *Андрић о академицима* – о Вуку, Његошу, Љуби Ненадовићу, Змају, Матавуљу, Скерлићу, Владимиру Ђоровићу, Сретену Стојановићу, Јовану Бијелићу, Иви Војновићу и Јовану Дучићу. Драмски уметник Небојша Дугалић говорио је монолог из романа *Проклећа авлија*. Свечаној академији, у препуној Свечаној сали САНУ, присуствовао је и господин Младен Шарчевић, министар просвете, науке и технолошког развоја у Влади Републике Србије. Коришћени су аутентични снимци из архива РТС и Радио Београда.

Поводом Дана САНУ, 20. новембра 2017. године, на свечаном скупу, у редовној рубрици „Завештања“ коју припрема академик Љубомир Симовић, по његовом избору, с насловом „Ћутање Иве Андрића“, драмски уметници Војислав Брајовић и Небојша Кундачина говорили су тематски повезане текстове из *Знакова њоред њућа*.

Научни скуп *Дело Иве Андрића* одржан је у Свечаној сали САНУ 13. и 14. децембра 2017. године, а отворен је 13. децембра, у 11.00 сати, уз присуство великог броја посетилаца. Скуп су поздравили председница Народне скупштине Србије госпођа Маја Гојковић и господин Владан Вукосављевић, министар културе и информисања у Влади Републике Србије.

Председник САНУ академик Владимир С. Костић имао је поздравну беседу, а академик Миро Вуксановић, председник Одбора за научни скуп, беседу „Андрићеви сусрети са речима“. Драмски уметник Тихомир Станић говорио је монодрамски одломак романа *На Дрини ћуприја*.

На дводневном научном скупу о Андрићевом делу говорило је 38 универзитетских професора, књижевних историчара и критичара из Србије, Црне Горе и Републике Српске: Живојин Станојчић, Злата Бојовић, Славко Гордић, Михајло Пантић, Стојанка Милановић, Милан Потребих, Биљана Ђорђевић Мироња, Слађана Јаћимовић, Лидија Томић, Љиљана Пешикан Љуштановић, Бошко Сувајџић, Александра Бјелић, Данијела Поповић Николић, Јеленка Пандуревић, Данијела Петковић, Нина Марковић, Лидија Делић, Снежана Самарџија, Радивоје Микић, Марко Недић, Милица Кецојевић, Зорица Несторовић, Драгана Грбић, Милан Алексић, Марија Благојевић, Горана Раичевић, Наталија Јовановић, Жанета Ђукић Перишић, Јован Делић, Стојан Ђорђић, Данијела Костадиновић, Станиша Тутњевић, Предраг Петровић, Горан Радоњић, Слободан Владушић, Оља Василева, Александра Угреновић, Недељка Бјелановић. Саопштења са научног скупа рецензирани су проф. др Снежана Самарџија, проф. др Јован Делић и проф. др Радивоје Микић. Рецензије су примљене на седници Одељења језика и књижевности САНУ, 27. марта 2018. године. Потом су радови припремљени за објављивање. Уредник Зборника је академик Миро Вуксановић.

Библиотека и Архив САНУ за отварање Научног скупа о Андрићу поставили су камерне изложбе у витринама испред Свечане сале. За ову прилику објављена је публикација *Иво Андрић и Српска академија наука и уметности* коју је приредила Злата Бојовић, дописни члан САНУ.

На предлог Одељења језика и књижевности САНУ, Извршни одбор САНУ је 19. јануара 2017. године одлучио да књижара у Палати САНУ (угао улица Кнеза Михаила и Ђуре Јакшића) добије назив „Иво Андрић“. Назив је откривен 13. децембра 2017. године.

Годишњица рођења Иве Андрића обележена је пригодним програмима у Огранку САНУ у Новом Саду и у Огранку САНУ у Нишу.

Обележавање јубилеја Иве Андрића имало је запажене одјеке и признања у научној јавности и медијима.

М. В.

Маја ГОЈКОВИЋ,
председница Народне скупштине Републике Србије

ПОЗДРАВНА РЕЧ

Велико ми је задовољство што имам прилику да вам се обратим у име Народне скупштине Републике Србије, поводом важног јубилеја какав је обележавање 125 година од рођења нашег нобеловца Иве Андрића.

На почетку, желим да захвалим Српској академији наука и уметности, која је препознала да се организовањем научног скупа *Дело Иве Андрића* отвара могућност да стручна јавност, кроз дискусију, да своје виђење великог уметничког опуса и рада Иве Андрића, да се озбиљним, научним приступом, сагледа богатство Андрићевих дела, која су и данас, у савременим оквирима, актуелна и захваљујући универзалним порукама припадају истовремено и садашњости и будућности.

Иако је сам Андрић говорио да је код њега „све обично, да обичније не може да буде“, јер не иде „као Хемингвеј у лов на лавове“, и не прави „боемске скандале“, дубоко сам уверена да је управо његов живот у временима историјских бура на нашим просторима, одредио његова књижевна дела и био огроман подстицај за стваралаштво које је иза себе оставио.

Зато, данас када говоримо о Андрићу јасно је да су његово одрастање у Вишеграду и Сарајеву, заточеништво у мариборској тамници, касније дипломатска каријера, повучени живот у Призренској улици у Београду за време Другог светског рата, били важна инспирација за његова дела, теме и јунаке о којима је писао, од *Ex Ponta* до приповедака и романа, који су га означили као сигурно једног од највећих светских писаца 20. века.

Андрић је можда најбоље у својој беседи, поводом доделе Нобелове награде, открио сву дубину приче и приповедања коју он види:

„Можда је у тим причањима, усменим и писменим, и садржана права историја човечанства, и можда би се из њих бар могао наслутити, ако не сазнати смисао те историје“.

Управо, он је, враћајући се у трагичну историју и вишевековно робовање под Османским царством, али и преплитањем искуства свога времена, с идејама и мислима света у којем је живео, причао најдубље

и најсликовитије приче. Као страствен и проницљив посматрач људских судбина, чије око је било спремно да види све, сваког човека и сваки догађај, писао је о Балкану и људима овог поднебља.

Ако би неко желео суштински да схвати сву сложеност нашег простора, најбоље би то могао упознајући ликове Андрићевих дела. У причама о њима сваки странац може да пронађе најдубље људске карактеристике, мане и врлине, које ми који овде живимо често не видимо тако јасно. Слободно могу рећи да нас је познавао боље од онога што и ми сами знамо о себи.

Његова дела су позорница где се одвијају људске драме, где оживљавају древне легенде и чини се, како је то Милош Црњански добро приметио говорећи о *Ex Pontu*: „У овим записима што су песма, у овим песмама што су записи, чини ми се да почиње нова историја наше душе“.

Зато, Андрић се убраја у оне малобројне великане, чијим делима се враћате и увек на нов начин читате и откривате нове поруке, идеје и мисли. То је управо могуће због његовог раскошног дара да на аутентичан начин говори о бројним темама – од тамнице и заточеништва које обрађује у *Проклејтој авлији*, преко приче о судбини жене било да је реч о „Аникиним временима“, „Госпођици“, или Лотики или Фати Авдагиној из романа *На Дрини ћуприја*, или Аници Марковић из „Злостављања“, па све до мостова, који су за њега „важнији од кућа, светији од храмова, свачији и према сваком једнаки“, и „вредни наше пажње, јер показује место на коме је човек наишао на запреку и није застао пред њом“.

Све ово, Андрићев опус, који заузима посебно место у нашој и светској књижевности, чини јединственим и непролазним. Зато, овом приликом, желим да се захвалим Задужбини Иве Андрића, значајној културној установи, што деценијама чува и негује наслеђе једног од најзначајнијих људи рођених на овим просторима.

Познато је да Андрић није волео да говори о себи и својим делима питајући се „зар није помало неправедно да се од онога који створи неко уметничко дело, поред тога што је дао своју креацију, дакле део себе, очекује да каже нешто и о себи и о том делу“!

Међутим, иако сâм Андрић није желео да говори о себи и својим делима, дубоко верујем да ми имамо обавезу и задатак да говоримо о Андрићу сваки дан.

У уверењу да ће овај научни скуп *Дело Иве Андрића* бити још један важан повод да се кроз вашу дискусију јавност подсети на велики опус и огroman значај Андрића, желим вам пуно успеха у раду!

Академик Владимир С. КОСТИЋ,
председник САНУ

БЕСЕДЕ ИВЕ АНДРИЋА

Данашњи скуп *Дело Иве Андрића*, уприличен у поводу 125 година од рођења великог писца, по својој структури указује на озбиљну намеру организатора да се остане у оквирима научног сагледавања и критичког осврта на књижевност Иве Андрића. Јер лик Иве Андрића, донекле у паралели са енигмом Николе Тесле, као да се одваја од свога дела, постаје апокрифна контура малограђанских конструкција и напација, а део његове тајновитости и извесне биографске недоречености, која је можда само резултат става да је говор о себи унеколико непримерен и да треба да буде праћен осећајем стида, увелико се расклапа у десетине глупавих фабула уз помоћ псеудофактографије и „чуо сам то од некога ко му је био изузетно близак“. У чувеном есеју о тајни Симел тврди да тајна (чак и измишљена) омогућава особи која је зна, ма како минорна она била, привилегован положај. Напор да се свако ко је подигао главу изнад усуда нашег *inter feces*-а релативизира, да му се оштрицом сумњичаве и пословично мрзовољне чаршије одере кожа да би се видело шта је испод ње, и тако врати тамо где сви ми остали седимо у идили максиме „што би неко био бољи од нас“, напор да му сакривени иза завеса берлинских хотела или београдских салона завиримо у приватан живот, да његово ћутање макар имплицитно означимо као опортунизам и „што је то боље од нашег вечног ћутања“, итд., на крају крајева уопште и није прича о Иви Андрићу него о нама самима, нашим страховима, срамотама и стрепњама. Помало и љути на Андрића јер нам не даје инстант упуте и истине о животу, сажете препоруке о историји, политици, истини, достојанству, љубави, мржњи – кратке упуте на не више од 140 словних места, колико смо ради да примимо и, колико можемо, разумемо. На питања која постављамо Андрић ће нам евентуално пружити нешто попут одговора само под условом да смо га прочитали, често изнова, а „ко за то данас има времена?“, како сами себе лажемо. Дајмо нешто скраћено! А део љутње на Андрића заснива се управо на неизбежном сазнању да се он не може кратити, чега је чини се и сам био свестан. Хајде да и сам подлегнем чарима интрига и поновим апокрифну причу о људима из света фил-

ма који су га посетили у намери да екранизују, мислим да је у питању *На Дрини ћурија*, и да му објасне шта намеравају. Саслушао их је и рекао нешто попут: „Радите шта хоћете, само немојте ништа да дописујете!“

Иво Андрић је већ 91 годину члан Српске академије наука и уметности, од предлога Богдана Поповића и Слободана Јовановића 1926. године Српској краљевској академији да у редове својих дописних чланова прими, тада тек тридесетчетворогодишњака, Иву Андрића.

„Част нам је – пишу они – предложити за дописнога члана Академије уметности г. Ива Андрића. Међу млађим књижевницима који су се јавили после рата, Г. Андрић истакао се у први ред својим приповеткама које се одликују лепотом језика и уметничком формом, и у којима је читав један део нашега народа – Босански муслимани – описан са врло много психолошке проицљивости и живописности стила. Поред тих приповедака, г. Андрић је дао и две свеске самопроматрања у којима је показао једну у нашој књижевности доста ретку способност за проучавање психолошких и моралних проблема. Као један од најуглађенијих књижевника, г. Андрић заслужује да уђе у редове С. К. Академије, која му је, у једној ранијој прилици доделила једну од својих књижевних награда.“

Тринаест година касније, 1939. године, Богдан Поповић, Урош Предић и Ђорђе Јовановић, пишу Српској краљевској академији:

„Част нам је предложити за правога члана Г. Ива Андрића, досадашњег дописног члана наше Академије.

Г. Андрић је за последњих тринаест година, откако је 1926. био изабран за дописног члана, наставио свој рад с великим успехом (види збирку Приповедака од 1931, другу збирку од 1936; затим есеје о Гоји, о Симону Боливару ослободиоцу, и о Његошу као трагичном јунаку Косовске мисли, 1929, 1931, 1937). Тим својим радом стао је у сасвим први ред наших књижевника, и заслужио да уђе у редове С. Кр. Академије као њен прави члан. Овом приликом није потребно опширно излагати преимућства његовог књижевног рада приповедачког и моралистичког; Академији наука је познато да се радови Г. Андрића одликују оштрим посматрањем, психолошком верношћу и проицљивошћу, јачином осећања, уметничким обликом, и чистим језиком. Његови су радови истовремено уметничка дела и значајни психолошки и морални документи“.

Међутим, Иво Андрић своју приступну беседу, као редовни члан Одељења литературе и језика и Одељења за ликовне и музичке уметности, држи 24. јануара 1946. године, под насловом „О Вуку као писцу“. Зашто је Андрићева пажња, после Његоша, усмерена на Вука, за кога каже: „Јер, у питању је не само велики реформатор језика нашег и моћни писац реалиста пре реализма него и борац чија је изванредна девиза била: „Не да се. Али ће се дати!““, писац који је самим својим личним

примером савесног и несебичног рада нашу културну будућност гледао као светлу визију у којој „...од дана до дана, све друштво паметних расте, а лудих се умањује, и тако разум и истина побјеђују“, није на мени као лаику да тумачим. Ипак, читајући Андрићеву беседу намеће ми се цинична, али не и бесмислена сугестија да човек и када говори о другом, неизбежно и нехотимице говори и о себи и својим веровањима. Пратећи Скерлићеву констатацију да је Вук „романтичар по идејама, али да има рационалистички дух“, Андрић изговара: „Са таквим миром (миром који је неопходан добром писцу, јер писац треба да заноси читаоце а не да сам пада пред њима у заносе) и са таквом чистотом и једноставношћу средстава Вук је описао многе призоре и личности из оба устанка, и страшне и смешне и ниске и величанствене, и у њима дао верне многе исечке тадашње стварности.“

Иако је оно што се после приступне беседе догађало заправо историја, и то не само књижевна, на чије тумачење или величање немам ни права ни знања, ни способности, његово обраћање поводом доделе Нобелове награде, названо „О причи и причању“, звучи као наставак и даље развијање мисли које је начео у беседи одржаној у овој Академији. Полазећи од начете теме континуитета са Вуком, он се и захваљује „у име књижевности којој припадам“ и почиње бритким картезијанским питањем: „...зар не изгледа помало као неправда да се од оног који је створио неко уметничко дело, поред тога што нам је дао своју креацију, дакле део себе, очекује да каже нешто и о себи и о том делу?“ Андрић не крије да је у групи оних „који смо мишљења да је говор уметничких дела чистији и јаснији ако се не меша са живим гласом његовог ствараоца“, што ће га у провинцијском и примитивном метежу екстровећерованог одређивања вредности једног друштва у стварању коштати често гротескне подозривости. Осврћем се на узбудљиве редове о коначно, сврси писања и причања: „Начин и облици тога причања мењају се са временом и приликама, али потреба за причом и причањем остаје, а прича тече и даље и причању нема краја. Тако нам понекад изгледа да човечанство од првог блеска свести, кроз векове прича само себи, у милион варијаната, упоредо са дахом својих плућа и ритмом свога била, стално исту причу. А та прича као да жели, попут причања легендарне Шехерезаде, да завару крвника да одложи неминовност трагичног удеса који нам прети, и продужи илузију живота и трајања. Или можда приповедач својим делом треба да помогне човеку да се нађе и снађе? Можда је његов позив да говори у име свих оних који нису умели или, оборени пре времена од живота-крвника, нису стигли да се изразе? Или то приповедач можда прича сам себи своју причу, као дете које пева у мраку да би заварало свој страх?“

Док у беседи о Вуку Андрић издваја Вукову стваралачку искључивост још 1820. године, у којој одговара онима који су из сентимен-

тално-патриотских разлога сматрали да према тада још ретким српским писцима критика не треба да је строга, „Боље да ниједног списатеља немамо, него да само рђаве имамо!“, у свом обраћању Нобеловом комитету он даље развија своју хуманистичку оријентацију речима: „Свак прича по својој унутарњој потреби, по мери својих наслеђених или стечених склоности и схватања и снази својих изражајних могућности; сваки сноси моралну одговорност за оно што прича, и сваког треба пустити да слободно прича. Али допуштено је, мислим, на крају пожелети да прича коју данашњи приповедач прича људима свог времена, без обзира на њен облик и њену тему, не буде ни затрована мржњом ни заглашена грмљавином убилачког оружја, него што је могуће више покретана љубављу и вођена ширином и ведрином слободног људског духа. Јер, приповедач и његово дело не служе ничем ако на један или на други начин не служе човеку и човечности“.

Борхес у причи „Funes el memorioso“ описује човека који се свега сећа, сваке прочитане реченице, сваке речи коју је чуо, сваког листа који је видео на сваком дрвету. Упркос томе, Фунес је потпуни идиот јер нема способност да бира и одбацује. Култура стога подразумева способност не само да одбацимо оно што није неопходно, већ више од тога, да изаберемо оно што нам је неопходно, оно што нам је преко потребно. Данашњим састанком ми тај избор чинимо јавно и обзнањујемо га: Андрић нам је преко потребан. Ови избори, ма како изгледали узалудни у сумраку Гутенбергове галаксије, још увек су ужасно важни. Даме и господо, када претражујете Гугл, мораћете да укуцате чак четири прва слова Шекспировог имена, да би се назнака његовог имена (Шекспирове сентенце) појавила на седмом месту после, на пример, хероине масовне забаве Шакире или рок баладе *Shake it off*, уз коју се у загради додаје *genious lyrics*. Зато и овај састанак у САНУ има, ако не илегални карактер, спрам све само не безопасне баналности којом одише свакодневница, карактер алтернативног покрета отпора оним токовима које је Андрић програмски препознао да „не служе човеку и човечности“. Стога, да завршим парафразирајући оно што је можда сам Андрић рекао са почетка овог обраћања, да можемо да радимо шта год хоћемо, само да ништа не дописујемо!

Владан ВУКОСАВЉЕВИЋ,
министар културе и информисања у Влади Републике Србије

ПОЗДРАВНА РЕЧ

Даме и господо, уважени домаћини, поштовани гости, није лако овом пригодном и свечаном приликом говорити о Иви Андрићу, после деценија, дугих деценија у којима су о његовом делу говорили најпозванији, најписменији, најдоличнији и најумнији људи, не само српског народа него и других народа широм света. О Андрићу је с разлогом говорено много и надам се да ће се тек говорити, али, наравно, свака прилика попут ове посебна је част и посебан изазов да се дода понеко зрнце на већ мноштво паметних, вредних и доличних ствари које су о овом великом човеку и писцу изречене.

Сто двадесет пет година од рођења је симболично интересантан датум. Андрић је рођен 1892. године, а те исте године рођена је једна друга особа, која је у овој држави, на овим просторима, била деценијама слављена као, како се тада говорило, највећи син наших народа и народности. И зато је у симболичком пољу врло важно да се та 1892. година, која је историји дала два кандидата за највећег сина наших народа и народности, обележава као година која је и нама понудила камен мудрости, којег ћемо од та два кандидата, из те године, да позлатимо и изаберемо. Оно што данас чинимо, представља разуман, честит, доличан, интелектуално поштен избор, што значи да смо на добром путу. Вратимо се Андрићу.

Босанска вила, значајни српски књижевни лист који је више деценија излазио у Сарајеву, у броју од 30. септембра 1911. године, објавио је и кратку поетску прозу „У сумрак“ с потписом: „Иво Андрић, Сарајево“.

У три кратка пасуса, на ћирилици и екавици, огласио се *urbi et orbi*, први пут писац чија ће библиографија након тачно сто година бити састављена од шеснаест хиљада библиографских јединица и обухватити преко хиљаду двостручно штампаних страница.

Андрићево дело је овде под кровом научно-културне установе чији је члан постао као тридесет четворогодишњи писац, окупило преко тридесет тумача, искусних зналаца и оних млађих, пред којима је научна будућност и перспектива српског проучавања Андрића.

Можда је нетачно рећи да се опет враћамо Андрићу, јер од Андрића се нисмо ни удаљавали, ни верни читаоци, ни одани тумачи. И време, као што то бива с књижевним класицима, само надаје и потврђује смисао његових језички густо изатканих прозних и поетских страница.

Писао је о својој завичајној земљи и људима, писао је о Београду у којем је зарана изабрао да живи, ликове је склапао ванредним поткивањем и домишљањем историјске и доживљене грађе, а писао је о тајни и драми званој: човек међу људима, на додељеном месту и времену.

На сваком језику на који је преведен, Иво Андрић је остао велики писац, а писао је на савршеном српском језику, којем је поставио модерне стандарде, вољно наслеђујући народне епске певаче и приповедача, Вука и Његоша, Кочића и Матавуља, отворен за разноврсна искуства светске књижевности.

Мада је на располагању имао и другачији избор, Иво Андрић је у више тешких прилика свој избор јасно потврђивао. Уградио се у достојно здање културе једног народа, који је своје наслеђе, као и своју државу, мукотрпно текао и нико му ништа није поклонио.

Прича о Иви Андрићу је прича и о вери као вододелници нација, судбини која је задесила само балкански простор и чија је жртва у злогуким и јетким тумачењима, понекад био Иво Андрић. Али Андрић је свој избор направио још као млад човек.

Иво Андрић је у познатом, али никада довољно тумаченом есеју „Његош као трагични јунак косовске мисли“, најтачније изразио историјску и етичку мисао која нас и даље заокупља. Прочитајмо овај Андрићев есеј изнова, пре него што ишта на ту тему сами паметно додамо.

Министарство културе и информисања је зато одлучило да у културним центрима Србије, које држава планира да отвори најпре у пријатељском Пекингу, пријатељској Кини, оснажи именом светски признатог српског писца Иве Андрића. Верујем да ће Српски културни центар у Пекингу, чије се отварање планира средином фебруара наредне године, понети име Иве Андрића. Недавно је, такође уз помоћ нашег Министарства, у далеком Мексику изашао превод завештајних *Знакова њоред њуиџа*. Помажемо према могућностима и рад Андрићеве задужбине и подухват коначног приређивања критичког издања српског нобеловца које се најављује, а што му одавно дугујемо.

За Андрића, како би рекли Менандар и Филомен, Ериније, богиње судбине, биле су милостиве и наклоњене. Андрић је за живота стекао и славу и углед и богатство. Славу и углед је пригрлио, а богатство је поделио онима за које је мислио да им је најпотребније, и то речито и сликовито говори о карактеру овог човека.

Ево једне анегдоте и апокрифа као што је и академик Костић искористио прилику да каже, јер апокрифа о Андрићу има доста. Борислав Михајловић Михиз бележи да је у једној шетњи са Андрићем, онакав какав је био Михиз, лакорек, лепорек и брзорек, мало неопрезно питао Андрића: „Како то, господине Андрићу“, или шјор Иво, како су га звали, „Ви који сте дошли из најцрњег босанског караказана да постанете такав господин?“ А Андрић је на свој андрићевски, скроман и достојанствен начин одговорио: „Михајловићу, да сте познавали Ракића, знали бисте шта је прави господин“.

У Андрићевом делу, посматрање, осећање, саосећање, запањујућа осетљивост чула, проницљиво запажање, оштроуман одабир значајних и карактеристичних детаља, истрајно историјско памћење и мудрост полихистора састају се да населе импозантну грађевину Андрићевог литерарног надахнућа и маште. Андрић је излио драгоцене еликсире свог талента директно у крв српске културе, а она је напојила сваки капилар тог сложеног тела. И данас док ово говорим, подсећам на ефективну вредност таквих животних напора, дакле, сада у овом часу верујем да постоје десетине и стотине људи у Србији који овог тренутка читају Андрићева дела, романе и приповетке и обузети су посебном грозницом када то чине.

Андрић је после приповетки и романа, као велики писац, слободно то могу да кажем, постао и нека врста филозофа. Ако филозофију схватимо не само као метафизику већ као било које широко сагледавање људских поступака, као свеобухватни став, не само о космосу и уму већ и о моралу, политици и вери, Андрић је филозоф. Филозофију не чини само форма. Андрић је на моменте, врло често заправо, дубљи од својих савременика филозофа, и то није изолована појава у историји. На онај начин на који је Шекспир био дубљи од Френсиса Бејкона и на начин на који је у литерарном смислу Монтејн био дубљи од Декарта. Многи су заслужено добили, у историји српске културе, признања и поштовања, али можда само Његош и Андрић оно побожно дивљење народа из кога су потекли и за кога су писали. И ако се понекад деси да искорачимо из кавеза наших пет чула и нађемо се у осетљивом и вибрантном свету метафизике, осетићемо ненадмашну узвишеност трагичне драме балканских народа, њену сложеност и скривену логику њене структуре и, коначно, узвишени подухват да се човек сагледа у перспективи свог места у космосу и судбини. Зато је у добром делу, у свега неколико оних који му стоје, раме уз раме, у духовном смислу, Андрић наша храна и наш живот.

Хвала на пажњи.

Академик Миро ВУКСАНОВИЋ

АНДРИЋЕВИ СУСРЕТИ СА РЕЧИМА

Имам част да упитам, на почетку сусрета који слави 125 година од рођења Иве Андрића, у његовој матичној кући, у Српској академији наука и уметности, чији је члан био безмало педесет година, где је свечано прослављена његова Нобелова награда и где му је, у години после одласка, приређен велики научни скуп, штампан зборник у две хиљаде примерака, касније и доштампаван, међу таквим чињеницама имам слободу да упитам шта би могао за ову прилику да спреми писац романа о речима осим извештаја како је Иво Андрић писао о речима, о српским на српском, чија је књижевна реч проговорила на педесетак језика.

И имам част да кажем, што брже то боље, да бисмо што пре у Андрићеве реченице, како сам у књизи коју држим поред узглавнице од њеног изласка до данас, у *Знаковима ѿред ѿућа*, идући редом, тражио и налазио места у којима се говори о речима, њиховом смислу, звуку и одјеку, па сам потом Андрићеве такве записе сажимао, с намером да им се види главни део и главна мисао, да их не померам и да, у елегичном набрајању, стигнемо до прилога *Знаковима* до започетог „Вечитог календара матерњег језика“, са сетом што је тај пророчки речник остао у наговештају, са жељом да верним преношењем Андрићевих записа о речима делимично покажемо шта би могао да има Андрићев „Вечити календар матерњег језика“ који немамо. Молим да заједно прођемо кроз *Знакове ѿред ѿућа*, застајкујући само на оним местима где је реч о речима, описним начином, без коментара, фуснота и тумачења да би се боље сачувала јасноћа, а све са бројевима страница, у загради, из првог издања, из 1976. године.

А можда и ми, као Андрић, познајемо човека који је за све што „нема или не разуме успевао да нађе понеку злу реч“ (14). Пише Андрић да у тешким временима, кад се људи сукобљавају жестоко и често, дођу однекуд „древне и познате речи као једини израз“ ужаса и неразумевања (17). Држао се девизе да је „ћутање снага а говорење слабост“, да се то види „и по томе што старци и деца воле да причају“ (35). Запазио је да смо

увреду некеме опростили или смо спремни да то урадимо ако му кажемо шта нам је учинио, а да је мука „док увреду носимо ћутке у себи“ (46).

Није штета што човек „мало говори, него што оно што рекне не казује ништа“ (50). Старачка говорљивост „смешна је и помало жалосна“, али „ведрија и здравија“ од мргодног старачког ћутања које је слично „ћутању младића у критичним годинама пубертета“ (50). И каже: „Шапућу да не би викали један на другог, јер не умеју да разговарају“ (51).

Мучило га је што нико није хтео да га слуша док је „био дечак и младић“ и мучило га је кад је „зашао у године“ што су сви тражили да говори о себи (57). „Људи који не пазе шта говоре“ постају „и себи и другима незгодни и тешки“ исто као и они што „само на то пазе“ (58). Да ли реч „револуција“ говори нешто више или нешто мање, „Зависи од тога са које стране барикаде се налази онај који ту реч изговара“ (60). Два су искушења за сувишно казивање: у младићко доба и у старости са „знацима сенилности“ (62).

Видео је бистрог, речитог и доброг човека с маном да „није никад научио: шта се може казати, када и на ком месту, а шта не“ (62). Подсетио нас је на причу како је султан на двору имао еветефендију чија је једина дужност била „да клима главом у знак одобравања на све што султан каже“ (69). После одласка од свега што су му људи рекли претекао је само „прамичак магле који се губи“ (71). Саветовао је да онај што „без потребе тумачи туђе поступке, или речи“ није добар и да га се треба клонити (80). Каже да је „правда“ звучна и честа реч без „смисла и значења, јер постоји само у односу према речи ‘неправда’“ (91).

У њему је живео „ситан, сујетан, малоуман и вулгаран ђаво“ који је журио да за „јевтин осмејак“ исприча све прочитане и чувене шале и анегдоте, а ако би неку заборавио, од истог ђавола није могао да спава и мирно мисли (95). Треба се чувати од сваког човека који се смешка, „говори мало, отежући речи, а пажљиво слуша оно што ти кажеш“ (111). Кад човек лаже, „његов речник је оригиналнији и богатији, биран и помало необичан“, па се тако одаје (126). Није најважније шта ко „уме да каже“, „него шта зна да уради“ (127). Ево исказа који не морамо да сажимамо: „Разумели смо се, иако се нисмо могли споразумети“ (136).

Мисли разборитих људи се „рађају у свом изразу, као у оклопу“, а „код брзоплетих и брбљивих мисли се јављају одвојено од израза“ (145). Реч „сам“ има само три слова, а у њима су „небројене године и недогледна пространства, пустоши, одрицања и страхоте сваке врсте...“ (149). „Њему ниједна ствар“ нема сврхе и значаја ако о њој не уме да каже „нешто друкчије и ‘лепше’ него што је икад раније речено“ (151). Док је у патњи и слутњама, „Нада каже: да, а све остало говори: не“, па између та „два камена смртоносног жрвња“ жели и очекује дане свог живота (159). Истина је да „једном мером меримо реч кад је упућујемо

људима око себе, а посве другом кад нас та иста реч, враћена, удари у лице“ (173).

Андрић запажа да и непозната реч мора да има значење као што позната реч може „да казује више од оног што ми о њој знамо“ (183). Преноси утисак да свака ствар изговорена „на јужном наречју“ изгледа и дужа и тужнија него што заправо јесте (184). А „старачка нетрпељивост према новим речима“ доказ је слабости; детињасто је бежање „од нових речи као од промаје“, јер је смена речи редовна појава (199). Речи су за писца „добре слуге, али зли господари“, побеђују, издају и одају, бивају „наша радост и наша слава“ а мука и брука ако „потпишемо неке речи као чекове без покрића“ (221). Нема „смисла и оправдања да писац ма шта говори у тренутку када његово дело настаје“, у процесу који је и нејасан и тајанствен, јер тада свака реч може да поплаши и отера „ону бојажљиву птицу која пева негде над нашом главом док ми тражимо свој израз“ (223).

Уснио је да свега једну реч може да каже свима, а када је ту реч изговорио, она је „остала без одговора и одјека“ и дозвала „тренутак јасног сазнања да је све свршено, изгубљено...“ (227). Ничим се није бавио као речима, ни о чем није ређе и мање размишљао, а ако му се то десило, одвођен је „далеко, кроз неке мрачне шуме и жедне пустиње“, изгубљен „у потери за смислом и пореклом речи“, одакле се редовно враћао „изнурен, мутне главе и празних руку“ (229). Најчешће у полууснулим часовима, „у тренуцима спорог буђења“, речи су насељавале његову свест, отварале „свој бал под маскама“ и своје игре „лудог ђипања и бучне теревенке“, играле се с њим као он с њима, „да се на крају не зна ни шта је шта ни ко је ко“. Устаје, пали светлост, тражи речи, оне се „једна по једна, враћају у своја стара утврђена значења“, види их, осим понеку која ће ипак доћи, али „то не значи да се првом приликом неће опет одметнути у неки ноћни карневал, као хајдук у планину“ (230).

А после добро проспавање ноћи, у наопаком свитању и буђењу, чинило му се да „ниједна реч нема више онај освештани, драги и ‘вечити’ смисао“, да се све изродило, али речи нису нестале, стоје „у дугим редовима поређане као у речнику“, са ћудљиво измењеним значењима, у потпуном хаосу, док „ваља ићи даље као и у најбољим временима“ (230–231).

У једној ноћи десила су се два чуда. У првом чуду је гледао како „све нове и нове речи су долетале и падале“ око њега „и – одмах се претварале у оно што су дотад означаавале“. У другом чуду се све одједном око њега опет претворило у речи које су одлетеле далеко од свега, „у тишину, у заборав, у непостојање, тамо где одлазе речи кад то престану да буду, кад изгубе значење и испадну из употребе“ (232).

Пожелио је да му реч буде чиста, од изворишта у „непознатом делу душе, све до увира свог у истој таквој души оног који буде хтео да је

слуша и прими“ (234). Носталгично казује како му је некад сваку реч и сваки звук „пратила цела поворка осећајних и мисаоних асоцијација“, па је то угашено, а све за њега нечујне „лепоте други чују, и беру их и носе кући као пуне нарамке цвећа“ (237). У срећном писању, каже, „речи се нижу саме од себе“ и слажу „у праву и једино могућу слику оног што човек жели да каже“. То је тако пошто у речима као „и свему што је живо, кружи невидљиви животни сок, и он је тај који их, као неко унутарње сунце, креће и окреће, даје им боју и облик, снагу и израз“. Човек који пише „срећно искоришћује појединости те несхватљиве и неухватљиве игре“, а речи живе свој двоструки живот (237).

Из основа је, каже Андрић, погрешна мисао да писац „у свакој прилици зна и може да створи тачан суд и каже праву реч, нову, тачну и меродавну“, јер му је често потребна баш таква реч (237). Није суштина у речима већ „у смислу који им дајемо кад их изговарамо или пишемо“ (241). Речи су сложено, помажући једна другу, „повезане у магично коло кроз које струји ритам целине“, али када треба да кажу нешто о себи, „одједном занеме, охладне, и леже као мртво камење...“ (244). Очигледан је јаз између мисли и речи којима се те мисли исказују. За сваки недостатак, немоћ и нејасност човек је налазио речи. Зато и „постоје толике речи које немају мисаоне подлоге и циркулишу као лажне паре помешане са правима“ (244–245). Ако куцкањем савијеним кажипрстом у винско буре дознајемо да ли је „пуно или празно, зашто и наша реченица не би могла музички нешто казати о присутности или одсутности мисаоне или осећајне садржине?“ (249).

Најпре се заклињао у речи, „примао их са слепом вером и искреним одушевљењем“, потом почео да наслућује истину да су речи „обичне варке“. Њима се човек служи „као што се онај који бежи, тражећи спас, послужи каменом на који стане или граном за коју се прихвати“ (249). Вештином и лукавошћу човек је најједноставнију реч „да“ умео „да растави на два слога и створи тако две речи које су у супротности“. Међутим, то исто није могао да учини са речју „не“. Зато је истом вештином и лукавошћу од „да“ умео да добије „не“ (250).

У бунама, ратовима и друштвеним променама „Највише и најтеже страдале су речи“. Може бити, према развоју ствари у свету, да нам неће бити потребне ни мисли ни речи и да ћемо се изражавати „непосредно поступцима, свршеним чином, као ударцем, коме не треба објашњења ни речи“ (251). Чини се да за оно „са негативним и тешким значењем наши људи употребљавају пре стране речи него своје“ (252–253). Да бисмо боље изразили своју мисао тражимо одређене речи, „поредак и ритам за те речи“, а понекад се јаве неке од њих „које носе живу и јасну нашу мисао“ (253).

Са старошћу „изгледа нам да свака десета реч коју чујемо има везе са неким нашим мислима и сећањима“. Не можемо да се уздржимо и

почињемо да причамо, прекидајући саговорника. „Уместо да сакупљамо туђа зрна, ми расипамо сопствену плеву“ (254). Речи су око нас „као ројеви снежних пахуљица око мирног путника који зна куда иде“, а када се „из те вејавице речи“ издвоји једна и испречи се испред нас, „страшна и огромна“, убојита је и неумољива као и „оно што казује и означава: вечност, љубав, борба, пораз, величина, лепота, смрт“ (255).

Знао је да су велики људи „драгоцен пробни камен“ у нашим недоумицама, често се питао шта би о нечему рекао Вук, а „још чешће: шта бисмо рекли ми данашњи људи да међу нама одједном искрсне неки нови Вук [...] и да нам отвара неке далеке и опасне видике“ (257).

Сажео је своје становиште као пресуду: „Петар Кочић ће остати као пример писца који је на најкраћи, најјаснији и најбољи могући начин успео да саопшти оно што је имао да каже људима свога језика“ (258). Неукост у језику се види када у преводу стоји: *зуб мудросѝи* а не: *умњак* (259).

У песми непознатог калуђера из осамнаестог века нашао је стих: *Јарка сунца злѝни круѝ*. Кад би год тај стих прочитао, не само да је видео но је и чуо „како младо створење живо и радосно поскакује низ невидљиве степенице сачињене од саме светлости“ (261). Као страствен читалац старих хроника и биографија наслушао се жалби на живот без смисла, али и видео да је човек и у најтежим приликама налазио могућности да каже нешто добро, „могао је да не уради неко зло, да *ѝређуѝи* злу реч...“ (261).

Неко је написао да је у Андрићевим рукама наш језик „постао послушно средство“, а он је иронично коментарисао како је са Духом „склопио фаустовски пакт“ и додао: „једна легенда више, једна истина мање“ (262–263). Читајући о себи као мудрацу и моралисти, обрадован па уплашен, видео је истину у Вуковим речима „да је то сасвим различито: знати о неком послу лијепо говорити, и знати га добро и паметно радити“ (268).

Казује да се одувек бавио речима, најпре онима што их је *изговорио* или *чуо*, затим онима које су *ѝисане* или *ѝѝамѝане*, а напоследку је остао с речима „које неће никад бити ни изговорене ни написане, ни штампане“, од којих је „сачињено ћутање“ (271). Уочио је да Томас Ман „нема празнине ни речи-ћорака“ и да стилска опширност служи речима које су „богате смислом“ (273). Учинило му се да би живот био „једна срећна вечност“ ако би живи говорили мање и ако би „покојници бар нешто могли да кажу“ (273). „Треба бити неповерљив и строг према речима“ док „често навиру на уста, као да их неко други из нас говори“ (279).

У песничким сликама и поређењима „има доста просте игре речи“, али и „доста драгоценог смисла“ који тражимо свуда, „а налазимо га само у поезији, понекад“ (280). Инфлација речи показује да „влада несигурност и забуна у мислима, неред у осећањима“, да је то „као патогено множење

ћелија у телу код извесних болести“, да тада човек бира да слабу реч „подупире са две нове речи, слабе као и она прва, или још слабије од ње“ (283). А „никад се не зна докле и са каквим последицама може да живи свака наша реч у другом човеку“ (362). Видик се мрачи када „говор почиње од чамотиње да ствара пустињу“ и када „речи долећу и насрћу у јатима, као скакавци...“ (417).

Било му је „пет или шест година“ кад је за некога речено: „Он је сумњив“, а касније је та реч толико нарасла да је неприметивши „постао и сам сумњив, себи и другима“ (433).

Циљано псујући, полицајац Шарић себи је стварао „илузију да псовка додаје нешто његовом ниском расту и нејакој и несигурној снази“ (503). Када је инжењер родом из брдских крајева почињао да прича о свом детињству, није као у другим приликама користио клишетиране изразе, већ је, озарен, изговарао: „у цик зоре саме“. Очигледно је у њему „као зрачак скривеног сјаја и трептај пригушеног зрака живео тај цик зоре саме...“ (505–506).

Досадни и упорни беседник очајнички продужава говор а „кад нема више ни једне мисли у глави, он ређа празне речи...“ (507–508). Тежаци, морнари, носачи и сви који раде тешке послове „разговарају међу собом са мало речи“ и сваки час показују своју велику црну руку, „као неки главни доказ, у исто време благ и тежак“ (534).

Човек са осмејком у очима изгледао је „као да ће сад изговорити неку нарочиту умну реч“ и ту реч је стално наговештавао, али је није „до краја живота изговорио“ (543).

Чини ми се да је малочас поменути *осмејак* међу најчешћим именицама у *Знаковима ѿред ѿућа*. Тако смо, са осмејком, стигли пред увод у „Вечити календар матерњег језика“ (565–572), где Андрић пише да ће у том недовршеном календару „на десетинама и десетинама страница бити говора о стотинама речи, можда и више“, да ту нико „не тражи ни лингвистике ни философије; ништа до записе једног песника о његовим сусретима са речима“.

С малим коментарима и подацима, као што је иначе радио у својим свескама, записао је речи: *данѿуба* (где има „нечега моралистички прекорног и мргодног“, али и „нечег романтичног“), *скрасиѿи се* (која је „као необичан минерал или редак цвет поред пута“), *разѿалиѿи* (где увек види део „модрога неба међу размакнутим белим облацима“), *ѿањич* (што је „празно зрно“), *ѿреврѿанер* (голуб превртач), *узѿлудник* (из реченице Радована Самарѿића), *домерак* (старобеоградско име за „цубок“), *мирник* (из записа Руђера Бошковића), *снебивѿи се* (реч с којом „човек може сатима, данима да се дружи и разговара“), *разѿовориѿи* („утешити кога разговором у његовој невољи или жалости“), *чуваркућа* („прадеда Тодор Младеновић“ одређен да чува кућу или биљка „која се сади на

улазу у кућу, на крову или на капији“), *одахнућии* и још неколике, с истим кореном, до судбоносног *издахнућии* које „означава крај свега што сада јесмо“. Највише тако забележених речи је из 1973. године (574). По свему видимо и можемо да потврдимо како је Андрић при свом крају хтео да састави „Вечити календар матерњег језика“ као тестаментарну књигу.

Најпотпуније, и то на почетку замишљеног „Вечитог календара матерњег језика“, истумачио је лепу и тајанствену реч *бео*, *бела*, *бело*, која је за њега „светла, моћна, звучна и блештава, а нејасна и тешко објашњива“, истовремено. Навео је примере и изреке: *бели свей*, *бели дан*, *бели цар*, *беле њеле*, *бела застава*, *бела маџија*, *на белом хлебу*, *бели удовац*, *бела врана*..., презимена Белић, Бељански, Белогрлић, Белобрк, Бјелопавлић, потом Београд, Бела Црква, Бијело Поље, Бела Паланка.

У антологијској минијатури дао је „лик прецветале лепотице Циганке са Чубуре“ која „прича о свом првом љубавнику и о трагедији у којој га је изгубила“, запомажући:

„А волела сам га, господине! Јаооо, волела сам га као белог бога!“

На завршетку казивања о речи *бео*, *бела*, *бело*, Андрић је навео седам стихова, од којих је први „Уранила Косовка девојка“, а испод њих дао поетичан и узбудљив коментар:

„Овде све сија и блешти од белина разних тонова и различитог порекла. Нису бели само рукави, лакти ни хлебац него неки бели сјај као да се шири од *девојке*, од *недеље*, *јаркој сунца* и *злајних кондира*. Та белина није само физичке природе, она као да избија из целог овог свечаног девојачког похода...“

Слагање Андрићевих записа о речима застаје овде, на српском трагичном пољу, у белини Косовке девојке што „се шеће по разбоју млада“ и вида ране.

ИСТОРИЈА И ПОЈЕДИНАЦ У РОМАНУ *ГОСПОЋИЦА* ИВЕ АНДРИЋА

ДАНИЈЕЛА Д. КОСТАДИНОВИЋ*

„Свака истинска, велика страст тражи
самоћу и безименост.“

Иво Андрић, *Госпођица*

С а ж е т а к. – Полазећи превасходно од констатације Данила Киша да Андрићев роман *Госпођица* „успоставља са историјом један необичан однос“, основни циљ рада је испитивање *необичности* тог односа, историјског аспекта и утицаја друштвено-политичког система на формирање појединачне свести. У том контексту, у раду се истражују, методом историје књижевности и методом историје науке, кохезивне везе између историјских фактора и поступака јунака, односно, истражује се у каквој су и коликој мери њихови поступци условљени, супротстављени или, пак, усклађени са општим друштвеним и идејним хоризонтом времена и простора у којем обитавају.

Кључне речи: историја, заједница, појединац, индивидуалност

Иво Андрић је роман *Госпођица* почео да пише у Београду 1943. године у жељу Другог светског рата, а објавио га је у Сарајеву 1945. године, исте године када су у Београду публиковани и његови романи *На Дрини ћуприја* и *Травничка хроника*. Роман се појавио у неподесном тренутку, јер у вредносном смислу, иако је реч о делу завидних књижевних-уметничких квалитета, истина није могао досегнути претходна два романа, а посебно роман *На Дрини ћуприја*, за који је Андрић 1961. године добио Нобелову награду за књижевност. Тако је роман *Госпођица* некако остао у њиховој сенци. Ни ондашња књижевна критика му није била наклоњена. Значајна имена српске књижевне критике, попут Велибора Глигорића, Милана Богдановића и Петра Цацића, писала су о овом роману као о великом пишчевом промашају. Да роман *Госпођица* стоји „по страни од осталих Андрићевих дела“ уочио је и Данило Киш.¹ Киш истиче да се у овом роману „бука историје најмање чује. Анексија

* Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, daniijela.kostadinovic@filfak.ni.ac.rs

¹ В. Данило Киш, „О Андрићевој *Госпођици*“, у: *Есеји: Аутиографске*, приредио Јован Зивлак, Светови, Београд, стр. 149.

Босне, убиство надвојводе Фердинанда у Сарајеву, аустријска окупација, ослободилачки ратови Србије, порази и победе, страдања ближњих, све то једва допире до Госпођице. Она је опијена једном једином страшћу – стицањем. Питам се – уколико се само говори о намерама писца – није ли Андрић узео тему тврдичлука како би, у великим скраћењима и брзом смењивању слика, могао да прикаже, кроз сужену свест своје јунакиње, једну историјским збивањима богату епоху која пролази пред нама као панорамски снимак. Роман *Госпођица* на тај начин постаје веза између прошлости и садашњости. Но овај роман, пројектујући у тек малко прикривеном анахронизму савремене догађаје на прошлост, успоставља са историјом један необичан однос“.²

Постојање историјских садржаја у Андрићевој *Госпођици*, артикулисано и у досадашњој научној мисли, посве природно покренуло је питање да ли овај роман отвара могућност читања и у нешто другачијем кључу? Да ли је то само роман лика – лика жене тврдице Рајке Радаковић, или се може одредити и као „манифест грађанског индивидуализма“,³ као роман „о nepolitičnosti, о nepolitici kao sudbini takoreći“,⁴ као роман једног времена, хроника једног раздобља или роман друштвеног идентитета?

Типолошки написан у духу реализма, не би било претерано рећи чак критичког реализма, са безмало доследно спроведеном реалистичком мотивацијом, али и оном нарочитом андрићевском танкоћутношћу и способношћу да продре у најдубље интимне немире својих јунака, *Госпођица* хронолошки следи следеће историјске догађаје: аустријску окупацију, анексију Босне и Херцеговине, балканске ратове, убиство престолонаследника Франца Фердинанда, Први светски рат, послератне године и велику привредну кризу од 1929. до 1933. године, која се поклапа са последњим годинама живота главне јунакиње Рајке Радаковић и њеном смрћу 1935. године.

За размисавање овог романа неопходно је извршити и одређену историјску контекстуализацију тренутка његовог настанка и политичких искустава самог писца, на шта је указала и Жанета Ђукић Перишић у књизи *Pisac i priča*, констатујући да „онај sloj romana *Gospodica* koji zahvata doba od 1919. do 1935. godine u Beogradu, godine u kojima Rajka Radaković živi i radi u gradu, kao da ima poreklo u pišćevom neposrednom iskustvu: to je upravo onaj važan period Andrićevog života koji počinje njegovim dolaskom iz Zagreba u Beograd 1919. godine“.⁵ С обзиром на

² Исто.

³ Слободан Владушић, *Од модерне вештице до анахроне сџарице, Наслеђе* (2006), год. III, бр. 5 (Крагујевац), стр. 65.

⁴ Muharem Bazdulj, *Baš je dobro biti Rajka, Vreme* 1262 – Povodom četrdesete godišnjice Andrićeve smrti, mart 2015. www.vreme.co.rs

⁵ Perišić, Đukić, Žaneta, *Pisac i priča: stvaralačka biografija Ive Andrića*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2012, str. 392.

то да Андрић пише *Госпођицу* 1943, очито је да нема велике дистанце у односу на историјске тренутке описане у роману и да они припадају пишевој садашњости. Потом, роман је завршен у Београду, како стоји у одредници на његовом крају 1944, а настајао је у годинама испуњеним братоубилачким ратом и отпором према немачкој окупацији и фашистичкој идеологији.⁶ Сам Андрић, друштвено и политички ангажован у дипломатским пословима Краљевине Југославије и вођен идејом о свеповезаности свега, почетком рата одбија да напусти земљу и пређе у неутралну Швајцарску, већ одлучује да остане у окупираном Београду како би заједно са својим народом подносио ратна страдања: „Наведене чињенице сведоче да је Иво Андрић, почев од година завереништва у Младој Босни, затим у међуратном времену када му је дипломатска служба наметала разумљива ограничења, до живота у окупираној Србији после 1941. године, био друштвено ангажован на један сасвим особен начин, редак у овдашњем јавном животу.“⁷

Андрићев политички ангажман и осетљивост за друштвена питања у потпуној су супротности са доследношћу принципу индивидуализације и одсуством осећања према заједници, заједништву и српском национу главне јунакиње Рајке Радаковић описане у роману, према којој у самом тексту аутор „ne naravno u smislu govornog subjekta koji je neki tekst izgovarao ili pisao, nego autora u smislu principa grupisanja diskursa, autora koji se poima kao jedinstvo i poreklo njihovih značenja, kao središte njihove koherentnosti“,⁸ коментарима успоставља отклон, чиме на имплицитан начин провлачи своје политичке и критичке ставове о капиталистичком систему и противницима заједништва и народа. Стога годину настанка романа не би нипошто требало олако узимати, јер она антиципира послератне промене у европском и југословенском грађанском и друштвеном животу уопште, а сама јунакиња постаје прототипом и симболом хладнокрвног и отуђеног грађанског капиталистичког система, са једином тежњом за стицањем и профитом.

Издавајући особени, нарочити тип карактера – тип, опет не случајно, жене тврдице, што је представљало својеврсну новину у књижевности, како је истакао и Баздуљ у чланку *Nije lako biti Rajka*,⁹ Андрић је нарочитим уметничким стилем и методом, заправо, читаоцу пружио кључ за откривање сличности између јунака и укупне стварности,

⁶ О Андрићевим данима у Београду за време Другог светског рата видети више у наведеној књизи Жанете Ђукић Перишић, стр. 367–390.

⁷ Ратко Пековић, Слободан Кљакић, *Аниђасовани Андрић 1944–1945*, Службени гласник, Београд, 2012, стр. 15.

⁸ Mišel Fuko, *Poredak diskursa: Pristupno predavanje na Kolež de Fransu (1970)*, preveo Dejan Ajdačić, Karpos, Loznica, Zuhra, Beograd, 2007, str. 21.

⁹ V. Bazdulj, *navedeno delo*.

указујући на то да појединачне радње, жеље и хтења зависе, преплићу и стапају се са јединственим ткивом историје и њених неумитних мена.

С тим у вези, у најтешњој спрези са садржинским, значењским и идејним слојевима романа и приказаним социокултурним моделом стоје два мота. Први је Андрић преузео од Јанка Веселиновића: „Кад радиш, нека ти је богом просто! Али кад ти је срце запечаћено мртвим воском, онда је то проклетство“, а други од Симе Милутиновића Сарајлије: „Проклет јест и остаје новац који се не употребљава на опште народне ползе“. Оба мота можда и понајбоље отеловљују узроке коначног краха Рајке Радаковић, пре свега у социолошком, а потом и у психолошком смислу. Она ће скончати потпуно сама у Стишкој улици у Београду, што, с друге стране, у контексту њеног дотадашњег начина живота има парадоксални ефекат, јер ће је сахранити управо породица Хаџи Васића из које је водила порекло њена мајка, породица која је остала верна традиционалним и патријархалним начелима доброте, хуманости и отворености за друштво и његове болове док се она сама свим својим бићем против тога борила. Тим проклетством унапред је био одређен аскетски пут Рајке Радаковић, коју је, попут других Андрићевих јунака, трагичних судбина и зле коби, покретала једна велика, опсесивна страст, *црна ђурија*, узрочник свих њихових немира. Стога Андрић семантичку носивост у првом моту ставља на синтагму „мртви восак“ изједначајући га са срцем Рајке Радаковић („Cijela *Gospođica* predstavlja zapravo intimnu Rajkinu retrospektivu sopstvenog života u času za koji ona još uvek ne zna da je predsmrtni. [...] Rajka se sjeća zato jer još se ne pali svijeca, jer želi da štedi novac. Na *mrtvom vosku*, međutim, onom kojim joj je srce zapečaćeno, nije se štedilo“),¹⁰ запечаћеним очевим заветом, али понајвише самом њеном природом и емоцијама потиснутим у време раног девојаштва а подстрекнутим трауматичним искуством због децјег подсмеха о банкрутству и негативних речи о њеном оцу, газди Обрену Радаковићу. Тако Рајка стасава у аполитичну особу, у биће без изграђене свести о раду за другога, за добробит заједнице и друштва, јер је та иста заједница уништила њеног оца, који је „пропао и умро као жртва своје доброте и свога старинског схватања трговачке части“.¹¹ Та друга крајност, којој се свесно приклонила, уједно је и њен фатум. Дакле, посредством оба мота, на самом почетку романа детерминисана су два узрочно-последична пункта Рајкине пропасти: мртво срце и отуђење од друштва и свог народа.

Роман *Госпођица*, у складу са Андрићевим ставом да „индивидуалност, ма колико се издиференцирала не може избећи да буде производ сплетених околности које иницира друштво а обележава заједни-

¹⁰ *Isto*.

¹¹ Сви цитати у раду наведени су према издању: Иво Андрић, „Госпођица“, у: *Романи* / Иво Андрић, Лагуна, Београд, 2014, стр. 557–681.

ца“,¹² структуриран је на начин да је појединац истакнут у први план, а у дубинској просторно-временској перспективи називу се историјски и друштвени догађаји који утичу на формирање јунакове свести. Андрић наизглед у *Госпођици* своје приповедно интересовање не фокусира на историјске појаве као такве, већ на судбину појединца у вртлогу крупних историјских дешавања, на човекову омеђеност не само личним него и друштвено-историјским процесима у оквиру којих он настоји да оствари своје право на властити избор и пронађе сопствене егзистенцијалне путеве у споља наметнутим условима. Концепцијом просторне перспективе, где субјект заузима централну позицију, настављајући да се креће ка објектима у егзактном и емпиријски постављеном окружењу, Андрић у овом роману у пуној мери остварује идеју о свеопштој повезаности.

Исприповедана у форми приче-сећања, а „самим увођењем у садашњост – прошлост се, готово сигурно, и мења. Она почиње да се мења још онога часа када се издвоји из свог садашњег тренутка (па је самим тим и обележена и удахнут јој је неки нови дух) јер од тада прошлост, иако невидљиво, ипак живи у непрекидном ритму. У садашњост је доведен онај њен дамар, који, још увек, и данас трепери“,¹³ историја о Рајки Радаковић почиње у одсудном часу материјалног слома и смрти њеног оца, газде Обрена Радаковића. Тренутак банкротства газда Обрена, уједно је и тренутак престанка *лирске доба* у њеном животу. Бурна историјска и економска превирања на почетку XX века у Босни, обележена експанзијом грађанског друштва и у исто време политичком и економском модернизацијом и индустријализацијом, која је изискивала нов начин пословања и друкчију етику са нагласком на приватној својини и приватном интересу, понајбоље се очитују у завету који на самрти газда Обрен даје својој кћери:

„Треба да знаш, једном заувјек, и да никад не заборавиш да је сваки човјек који не умије да уреди однос између својих прихода и расхода онако како живот од њега тражи, унапријед осуђен на пропаст. [...] Треба прије свега заувјек убити у себи све оне такозване више обзире, господске навике унутарње отмености, великодушности и бољивости. [...] Не успијева код људи онај ко је добар и издашан, него онај ко је способан да не буде ни једно ни друго, а да му људи не могу ништа.“¹⁴

¹² Цит. према: Раде Војводић, *Судбина уметника: Разговори с Ивом Андрићем*, Дечје новине, Горњи Милановац, 1989, стр. 68.

¹³ *Исто*, стр. 66.

¹⁴ Иво Андрић, *нав. дело*, стр. 569–570.

Развојни пут Рајке Радаковић, према томе, почиње тек после очеве смрти, почиње „на мрачној тачки, са горким тренутком“¹⁵ и указује на, из њеног угла, потоње хармонично постављање према свету и стварности у складу са очевим аманетом онако како га је, сходно свом тадашњем искуству, могла примити и схватити. Међутим, очев завет ускоро прераста у догму којој ће се она слепо повиновати, па ће новац и материјалне ствари постати једина сфера њеног духа. Силовити пораст свести о важности новца, стицања и штедње, о важности стављања себе и личних интереса у први план, неемоционалност и губитак чак и спољашњих обележја женства („Висока, мрког погледа и мушког корака, она одудара и својим држањем и својим оделом од тог празнички одевеног доконог женског света, који гамиже и чаврља идући у цркву или на шетњу. На њој је увек исти загаситосиви костим мушког кроја, на глави давнашњи црн шешир, мален и потпуно несавремен, на ногама изгажене ципеле са ниским потпетицама“),¹⁶ недвосмислено упућују на то да су Рајкин емотивни и рационални пол били у конфликту, да нису били помирени, што ће и у самом тексту романа бити потврђено у неколико наврата: први пут на почетку приликом Рајкиних посета очевом гробу („Изгубљена за цео свет, Госпођица разговара са гробом. Из тог повијеног и згрченог тела навире у незадрживим таласима силина женске нежности, те чудне снаге која, невидљива а свемоћна, живи у тим slabим створењима, избија из њих у најразноличнијим облицима, и ствара и раствара животе и судбине око себе“),¹⁷ а други пут, још интензивније, у епизоди везаној за превару Ратковића, коме је посуђивала новац мимо свега што је до тада чинила и упркос властитом геслу да треба остати тврд и безобзиран, јер свет „убија меке и часне људе“,¹⁸ само зато што ју је подсетио на дајца Владу и срећне часове свог детињства. Освећена и поражена, њено дотадашње савлађивање попушта и она на коленима завршава у мајчином крилу:

„Држећи то мршаво, немоћно тело, повијено у струку и у коленима, на свом крилу, као Богородица мртвога Христа на старим сликама, старица је једном руком придржавала њену клонулу главу а другом јој је квасила чело и отворена уста. Јаук из тих уста претварао се у једнолично јецање.“¹⁹

С друге стране, и сама материјална пропаст Обрена Радаковића указује на унакрсну везу између појединца, историје и друштва. Исто-

¹⁵ *Истио*, стр. 567.

¹⁶ *Истио*, стр. 598.

¹⁷ *Истио*, стр. 598.

¹⁸ *Истио*, стр. 599.

¹⁹ *Истио*, стр. 669.

ријске околности у време аустријске окупације условиле су пресељење Обрена Радаковића из Крајине у Сарајево, где је постао угледни трговац, а свој друштвени положај још јаче утврдио женидбом из „старе и угледне породице Хаџи Васића, лепом, нежном и плавом Радојком“.²⁰ Обогатио се тргујући крзном на велико и ширењем својих послова, те је „био један од главних акционара прве фабрике пива у Ковачићима и члан разних управних одбора“.²¹ Обрен Радаковић је представник традиционалног, патријархалног уређења на заласку. Устројено на начелима господства, хуманости, племенитости, бриге за добробит других, патриотизма и јединства са властитим, српским народом, на јасно издеференцираним родним улогама и свести о значају породичних, родбинских и пријатељских веза, ово уређење своје рефлексе налази у Рајкином тудору и куму, газди Михаилу, потомку старе сарајевске породице, у Веси Ружићу, који је преузео газда Обренову фирму „с тим да ради `на трећи грош` са наследницима“,²² бивајући тек сенком његове успомене („...на уласку у Велики Ћурчилук остала је мала магаза, тесна, чиста, полумрачна и празна, са великим, старим натписом изнад улаза: *Обрен Радаковић, комисиона и ајенџурска радња*. Са сваке стране писало је још, у златном кругу: *Основано 1885. године*, а испод тога додано је сада ситним, скромним словима: *Власник Веселин Ружић*“),²³ у мајци Радојки, тихој, доброј, брижној, благој и скоро неприметној жени чија се воља и глас готово ни не чују, као и у директору банке *Унион*, Драгутину Пајеру, који је сматрао својом дужношћу да помогне породици, чинећи то „једноставно, мирно, и без много речи, као што је и све остало у животу радио“.²⁴ Иако је Рајки време проведено са њима изгледало као *служење очевом завету*, ови јунаци, свако на свој начин, имају не само симболичну улогу да сигнификују смену политичког, социјалног и економског раздобља него и функцију да упозоре главну јунакињу да њено поимање очевог завета није рационалистичко и да ће јој отуђеност и однорођавање засигурно утабати стазу ка личном и професионалном поразу.

Историјска конкретност Сарајева 1906. године, представљеног као вароши у којој се „укрштају утицаји, мешају културне сфере и субоблавају разни начини живота и опречна схватања. Али све те разне и различите класе, вере, народности и друштвене групе имају једну заједничку црту: свима треба новца и свима много више од оног што имају“,²⁵

²⁰ *Истио*, стр. 567.

²¹ *Истио*.

²² *Истио*, стр. 577.

²³ *Истио*.

²⁴ *Истио*, стр. 576.

²⁵ *Истио*, стр. 586.

антитетично је обликовала Рајку Радаковић у односу на идеалистичка уверења патријархалног друштва с краја XIX и првих година XX века. Њен свет заснован је на начелима `крпежа` и `трпежа` како би учврстила и одржала свој економски положај не обазирајући се, као представници претходне епохе, и на изградњу друштвеног угледа. Она природне међуљудске односе трансформише у новчане, а закон приватне својине и заштита приватног интереса постају њен животни кредо. Руковођена филозофијом индивидуализма, заступајући искључиво појединачно право, са нарочитим презиром, неосетљивошћу и једностраним приступом према онима које не занима профит, отцепљује се од друштва, родбине, чак и од своје мајке, не марећи ни за шта и ни за кога и не разумевајући ништа друго сем вечитог разговора прихода и расхода:

„За њу већ одавно постоје два света, потпуно различна иако не потпуно одвојена. Једно је овај наш свет, оно што цео свет зове светом, целокупна шумна и непрегледна ова земља са људима и њиховим животом, њиховим нагонима, тежњама, мислима и веровањима, са њиховом вечитом потребом грађења и разарања, са неразумљивом игром вечитог привлачења и одбијања. А друго, друго је свет новца, царство стицања и штедње, скровити и тихи, само мањини познати, али бескрајни предео безгласне борбе и сталног сновања у коме владају рачун и мера као два нема божанства. Нечујан и невидљив, овај други свет није ништа мањи ни мање разноврстан ни мање богат од првог. И он има своја сунца и сазвежђа, своја свитања и помрачења, своје успоне и падове, своје благослове и неродице; и он има велику, нејасну снагу свога унутарњег смисла, животног начела на коме све почива и око којег се све креће, а који слаб и смртан човек може само да наслути и назре. Тај тамни и наопаки свет она је сматрала лицем, а онај први наличјем.“²⁶

Оваква Рајкина конструкција света, заснована на чисто рационалној, церебралној вивисекцији друштва и међуљудских односа, показале се недовољном и ограниченом, јер не допире до онога што је уистину хумано, сензибилно, људско. Налазећи се у непомирљивом конфликту са окружењем, посве нетрпељива према свему ономе што не одговара њеним уверењима, преображава се у девијантну особу лишену емоционалних и духовних садржаја. Успостављајући оштру поларизацију између стварности онакве какву је сама Рајка доживљава и објективно дате стварности, између Рајке као отуђене личности и средине у којој је живела и радила („Јер, ко се сâм одвоји од друштва, друштво га искључи без жаљења и без много нуткања, и још се побрине да му заувек онемо-

²⁶ *Истио*, стр. 595.

гући повратак, све да се и предомисли“),²⁷ Андрић је у роману излаже беспштедном подсмеху и иронији. Због тога што није давала хуманитарну помоћ за патриотска друштва, за болесну радничку децу, нападале су је сарајевске новине, социјалдемократски лист *Слобода* прозвао ју је „Шајлоком у сукњи“, док је директор Пајер, а ускоро и остали, услед мутног пословања, једноставно називају „госпођицом“:

„Некад, он је њу звао крштеним именом; само доцније, кад је због њених самовољних поступака или зеленашког пословања морао да је опомиње, он јој је говорио „госпођице“. Заслепљена својом страшћу која јој није допуштала да види ни друге, много крупније ствари, она није ни примећивала да је последњих година већ и не зову другачије.“²⁸

Надимак „госпођица“ добила је и због тежње да што више искључи, одстрани, уклони све остатке претходног система са својим господским навикама и бригом за ближње. Тај претходни поредак она урушава најпре хладним односом према мајци и родбини, отпуштањем послуге, постепеним одбијањем просјака, што је у патријархалној заједници сматрано великим грехом и што је источњачки свет одувек одвајало од западњачког прагматизма („То просјачење код нас нема исти смисао и једнако значење као у земљама Западне Европе. Њихови су просјаци често порочни људи, паразити и варалице, који траже своје жртве, док су наши (бар по нашим источњачким схватањима) и сами жртве, створења која носе на својим леђима неминовни део друштвене беде и тим самим бивају свачији веровници и имају свој део у срећи срећних и богатству богатих“),²⁹ потом `шапутавим пословима` и зеленашењем, и коначно потпуним одсуством патриотизма и родољубивих осећања. Профит, егоизам, трговина, предузетнички дух, конкуренција, приватни интерес, индивидуализам јесу различита именовања за у бити једну те исту тежњу новостворене друштвене стварности грађанског капитализма, олицетворене у лику „госпођице“ Рајке Радаковић.

У раду је већ истакнуто да Андрић није случајно одабрао женски лик за главног јунака свог романа. Упоредо са експанзијом грађанског капитализма, почетком XX века започела је и еманципација жена и њихово учешће у пословима који су до тада сматрани само делокругом мушкараца. Немајући мушког наследника, газда Обрен своју кћер назива `синком`, остављајући јој у наслеђе целокупни иметак, а околина испрва, иако се

²⁷ *Истио*, стр. 571.

²⁸ *Истио*, стр. 607.

²⁹ *Истио*, стр. 582–583.

то косило са патријархалним назорима, услед њених специфичних животних околности, прихвата да женско дете и још у тим годинама само завршава своје послове. Стога се чини умесном тврдња Татјане Росић да је Рајка Радаковић „једна од ретких женских фигура у историји српске књижевности и културе која у једном изричито патријархалном поретку `добиа приступ статусу субјекта` а тиме и приступ статусу активног, одговорног актера у ширем историјском процесу“.³⁰ Рајка се показује као борац за лична, индивидуална права и већ са осамнаест година, на опште чуђење свог татора Михаила, тражи пунолетство како би преузела сву моћ и контролу над пословима.³¹ Њен пуни материјални успон поклапа се са анексионом кризом када је Аустро-Угарска, противно одредбама Берлинског уговора, 7. октобра 1908. године прогласила анексију Босне и Херцеговине и извршила војне припреме за напад на Србију, а Србија је на то одговорила мобилизацијом војске да би под притиском сила Антанте морала да попусти и да изјаву „да нова ситуација у Босни и Херцеговини не задире у Србијина права“,³² Младотурском револуцијом и балканским ратовима, вођеним 1912–1913. године. Рајкином богаћењу нарочито је допринео сусрет са Јеврејином Рафом Конфортијем, симболом новог начина медијски манипулативног пословања посредством реклама. На његов предлог у време анексионе кризе купује дукате и тако увећава своје богатство, истовремено романтичарски сневајући о првом милиону, што рационалну компоненту њене личности безмало доводи до потпуног апсурда.

За Рајку Радаковић свет у целости губи тежиште у годинама Првог светског рата који припада епохи империјализма и новом устројству Европе и света. На Видовдан, 28. јуна 1914. године, у Сарајеву је извршен атентат на престолонаследника Хабсбуршког царства надвојводу Франца Фердинанда, што се сматрало непосредним поводом за избијање рата. Престолонаследника је убио Гаврило Принцип „у знак протеста против колонијалног положаја Босне и Херцеговине, у доба распламсавања борбе Јужних Словена за национално ослобођење. У завери су учествовали младобосанци у сарадњи с другим револуционарним удружењима међу Јужним Словенима“.³³ Након убиства престолонаследника, Рајка Радако-

³⁰ Татјана Росић, *Госпођица Иве Андрића: проблем фокализације и њискиј „субјект-и-позицији“*, *Наслеђе* (2006), год. III, бр. 4 (Крагујевац), стр. 42.

³¹ О питању Рајке Радаковић и њеног делања као субјекта у патријархалном друштву, трансформацији њеног женског идентитета видети више у наведеном раду Татјане Росић, *Госпођица Иве Андрића: проблем фокализације и њискиј „субјект-и-позицији“*, стр. 39–55.

³² Иван Божић, Сима Ћирковић, Милорад Екмечић, Владимир Дедијер, *Историја Југославије*, Просвета, Београд, 1972, стр. 340–341.

³³ *Исто*, стр. 374.

вић ставља црну заставу на своју магазу, заузимајући неполитичан став у страху од штете и губитка, што је у очима њених сународника изгледало као окретање леђа српству. Међутим, аутистичност, недостатак способности да стварност и историјске прилике сагледа у једном обухватнијем виду, одсуство жеље да своју судбину дели са судбином заједнице и да на било који начин „штетује“, показале се као очигледни симптоми њене заблуде о неприкосновеном праву појединца да бира свој пут и штити властите интересе:

„Неосетљива за читав низ друштвених закона и моралних осећања и реакција у човеку, неспособна да примети њихово постојање, а камоли да схвати њихов ред и њихово споро и неумитно дејство, она заиста није могла да уочи узрочну везу између онога што јој се дешава и онога што је радила, гледала и слушала 1914. и 1915. године.“³⁴

Те четири ратне године за Рајку Радаковић представљале су најмутније, страхом и траумом испуњено место у њеном животу, које ће је трајно обележити. Није ли то исто мутно сећање на Први светски рат, сећање о коме се „понајвише ћути или само стегнуто говори“³⁵ постојало и у животу самог писца? Као припадник Младе Босне, прве године Првог светског рата Андрић је провео у тамници. „Prvi dan u splitskoj tamnici bio je inicijacija svoje vrste, poput zemljotresa buran preokret u Andrićevom životu, koji će rezultirati velikim promenama u njegovom biću i u njegovoj ličnoj, intelektualnoj topografiji. Zatvor je bio pretnja koju on nije mogao da kontroliše, stradanje koje nije mogao da predvidi, ne znajući mu ni razmere, ni cilj, ni svršetak“.³⁶ Крај Првог светског рата Андрић је тематизовао и у завршним поглављима романа *На Дрини ћурија*, означивши 1914. као једну од најзначајнијих година за вишеградски мост, јер су га аустријске брдске батерије са Паноса гранатирале дању а хаубице иза Голеша ноћу, али је он и даље *сјајао њврд и нерањив, какав је био одувек*. Мађарски теоретичар Имре Бори с правом истиче да се „стиче утисак да оно што је Андрић пропустио да прикаже приликом писања романа *На Дрини ћурија* у вези са сарајевским атентатом, надомешћује управо у овој сарајевској хроници. Сада, међутим, то не чини непосредним описивањем самог догађаја, већ изражавањем тишине која је завладала и која је много звучније дала наслутити тежину тренутка“.³⁷

³⁴ Иво Андрић, *нав. дело*, стр. 629.

³⁵ *Исјо*, стр. 671.

³⁶ Žaneta Đukić Perišić, *Pisac i priča. Stvaralačka biografija Ive Andrića*, стр. 171.

³⁷ Цит. према: Едита Ј. Андрић, *Рецепција Андрића у мађарској књижевној критици – са посебним освртом на Госпођицу*. Зборник *Мајинце српске за књижевности и језик*, Књига шездесетпета (2017), свеска 2, стр. 487.

Иако је у ратним годинама невољно отворила врата своје куће родбини и пријатељима, била приморана да слуша мајке чији су синови били у рату и да прими на стан и једног официра Хрвата, лекара који јој је причао о рату и о руском фронту, за Госпођицу су то све биле ствари о којима она није волела ни да мисли, а дотицале су је се само уколико су угрожавале или реметиле њене послове. Али, „uskoro će je istorija“, наводи Баздуљ, „natjerati da se barem donekle, suoči sa istinom. Kad dođe do propasti Austro-Ugarske i kad njena zajednica čiju zlu sudbinu nije željela da dijeli to počne da slavi, Rajka će postati žrtva“.³⁸ Статички и хипертрофирани систем вредности Рајке Радаковић заснован на сировој материјалности и механичком, безмало роботичном понашању у сврху стицања новца, у последњој ратној години, када је дошло до промена у дотадашњем начину пословања, јер се трговало намирницама, кожом и тканинама, а не папирним новцем, губи у потпуности равнотежу. Страх и трауме постепено доводе до раслојавања њеног субјекта и пред њом се отвара празнина манифестована сном о нестанку новца и свега што је са новцем било у вези, о раду и трговини без новца и о нечем још чудовишнијем и горем, о нестанку појма о новцу.³⁹ Овај Рајкин сан није ништа друго до чист аутоматизам подсвести. Ослонац више није могла пронаћи ни у старим очевим пријатељима који су је испрва помагали и подржавали, ни у свом дугогодишњем пословном сараднику Рафу Конфортију, који је у рату тражио спас у стопљености са заједницом и на крају скончао у понору лудила, а све мање и у самој себи. Оптужена за ратно профитерство и изложена немилосрдној осуди штампе,⁴⁰ она се 1919. године са мајком сели у Београд, где се привремено смешта у кућу рођака Ђорђа Хаџи Васића.

Међутим, ни у Београду јој се не указују стари и за њу реални и познати начини живота и пословања („Одмах је осетила да су ови београдски пословни људи од друкчијег теста него меки и нехатни Сарајлије. И осетила је и бојазан и респект пред овим окретним и тврдим светом који зна да брани свој интерес а туђи поштује онолико колико га тај други уме сам да брани“),⁴¹ те је принуђена да свет старих модела макар привидно претвара у нова обличја. Читав живот у Београду, боравак у кући Ђорђа Хаџи Васића у коју се сливала сталешка елита, сусрет са радикалним левичарима и песником Будимировићем, чија схватања у њој изазивају побуну и потребу супротстављања новој идеологији („Све се у њој бунило против ове, по њеном схватању, богохулне лажи у виду молитве,

³⁸ Muharem Bazdulj, *Baš je dobro biti Rajka*.

³⁹ В. Иво Андрић, *нав. дело*, стр. 625.

⁴⁰ О улози штампе у роману *Госпођица* видети више у наведеном раду Слободана Владушића *Од модерне вештице до анахроне старице*, стр. 65–85.

⁴¹ Иво Андрић, *нав. дело*, стр. 641.

против овог отвореног позивања на отимачину, ове дрскости која се чита свечано, са смиреним изразом на лицу и мало у страну нагнуте главе“),⁴² безличност Хаџи Васићевог сина Мише, бесомучна трка разних профитера и шпекуланата, али и њезина пројекција дајца Владе на Ратковића и контакт са постаријом девојком Јованком Танасковић, вуку је све израженије ка личном процепу иако му се она свом силом опире настојећи да сачува свој психоемоционални интегритет. У време велике привредне и новчане кризе настале око 1930. године, Госпођица је још једном показала своју предузимљивост и за тренутак искорачила из мртвила. Међутим, тек након одбацивања Ратковића, Јованке, напуштања Хаџи Васићеве куће и посебно после мајчине смрти, она у Стишкој улици, осамљена и безимена, последње године свог живота проводи у складу са својом правом природом, са својом великом и опсесивном страшћу за штедњом, једва и памтећи очев завет:

„Одавно нема више ноћних снова о милиону од којих је некад још и сутрадан цела сјала и дрхтала од узбуђења. (У ствари, она је у највећем жеку својих послова већ и располагала милионом у крунама, малокрвним и банкротерским аустријским крунама, али не оним правим, златним, толико пута сањаним милионом који је *йрви* и који води за собом поворку милиона). Ни онај гроб у Сарајеву не зрачи као некад. Нем је и хладан одавно, поготово на ову даљину. Ништа од свега што је било није заборавила, али ништа више нема власти над њом. Памти још завет који је учинила на очевој самртној постељи, али јој тај завет изгледа сада као нека давнашња, неразумљива и узалудна игра из детињства. Са њим или без њега, њен би живот био ово што је овакав какав је од почетка.“⁴³

Слојевитост и комплексност романа *Госпођица* огледа се у томе да Иво Андрић основни тематско-мотивски комплекс тврдичлука проширује на целокупан приказ конкретне стварности у одређеном историјском тренутку. Удаљени обриси историјских догађаја који се хронолошки и сукцесивно нижу један за другим сачињавају заједно са етнографски пажљивим белешкама одлика сарајевског, београдског, динарског и малограђанског менталитета интегралну слику једног времена прве трећине XX века, на којој се у јединственом и вишезначном кретању смењују привредне и друштвене кризе, ратови, политичке различитости, војске, државе, партије, али и појединачни карактери, њихове судбине, пред-

⁴² Иво Андрић, *нав. дело*, стр. 640.

⁴³ *Исјо*, стр. 678.

мети којима су окружени, интеријери у којима бораве, па чак и лектира коју читају. Приказујући изузетан и несвакидашњи животни пут Рајке Радаковић, Андрић је у овом роману отворио и велика питања о људској угрожености и немоћи у епохама турбулентних историјских превирања.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Андрић, Едита, Ј., *Рецепција Андрића у мађарској књижевној критици – са посебним освртом на Госпођицу*, Зборник Мајнице српске за књижевност и језик, Књига шездесетпета (2017), свеска 2, стр. 479–497.

Bazdulj, Muharem, *Baš je dobro biti Rajka, Vreme* 1262 – Povodom četrdesete godišnjice Andrićeve smrti, mart 2015. www.vreme.co.rs

Божић, Иван; Ћирковић, Сима; Екмечић, Милорад; Дедијер, Владимир, *Историја Југославије*, Просвета, Београд, 1972.

Владушић, Слободан, *Од модерне вештице до анахроне старице*, *Наслеђе* (2006), Год. III, бр. 5 (Крагујевац), стр. 65–85.

Војводић, Раде, *Судбина уметника: Разговори с Ивом Андрићем*, Дечје новине, Горњи Милановац, 1989.

Киш, Данило, „О Андрићевој Госпођици“, у: *Есеји: Аутобиографије*, приредио Јован Зивлак, Светови, Београд, 2000, стр. 148–152.

Пековић, Ратко; Кљакић, Слободан, *Антијовани Андрић 1944–1945*, Службени гласник, Београд, 2012.

Perišić, Đukić, Žaneta, *Pisac i priča: Stvaralačka biografija Ive Andrića*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2012.

Росић, Татјана, *Госпођица Иве Андрића: проблем фокализације и ирисиса „субјект-позиције“*, *Наслеђе* (2006), Год. III, бр. 4 (Крагујевац), стр. 39–55.

Fuko, Mišel, *Poredak diskursa: Pristupno predavanje na Kolež de Fransu (1970)*, preveo Dejan Ajdačić, Karpos, Loznica, Zuhra, Beograd, 2007.

ИЗВОР

Андрић, Иво, „Госпођица“, у: *Романи* / Иво Андрић, Лагуна, Београд, 2014, стр. 557–681.

Даниела Костадинович

ИСТОРИЈА И ЕДИНИЦА В РОМАНЕ *ГОСПОЋИЦА* ИВО АНДРИЧА

Р е з ю м е

Поскольку роман *Барышня* опубликован в 1945., в том же самом году, когда Иво Андрић публиковал и романы *На Дрини ћуприја* и *Травничка хроника*, в литературоведческих исследованиях он занял гораздо менее внимания и мало его анализировали, по сравнению с предыдущими двумя романами. До сих пор самое главное в анализе романа *Барышня* было описание типа скопидома в главном образе Райки Радакович, пока исторический аспект и влияние общественно-политической системы на образование частного сознания, более или менее пренебрежен, или спорадично исследован. В этом смысле работа основана на исследовании связей сплоченных между историческими факторами и поступками образов в романе *Барышня*, т. е. на том, в какой мере эти поступки обусловлены, противопоставлены или синхронизированы с общим общественным и идейным горизонтом времени и пространства, в котором они существуют.

